

Inhoud

Voorwoord 11

Inleiding: het fenomeen onzinbanen 15

1. Wat is een onzinbaan? 27

Waarom een maffiahuurmoordenaar geen goed voorbeeld is van een onzinbaan • Het belang van het subjectieve element en waarom mensen die denken dat ze een onzinbaan hebben, daar meestal wel gelijk in hebben • De misvatting dat onzinbanen voornamelijk in de publieke sector voorkomen • Waarom een kapper een slecht voorbeeld is van een onzinbaan • Het verschil tussen gedeeltelijke onzinbanen, grotendeels onzinbanen en volledige onzinbanen

2. Welke soorten onzinbanen bestaan er? 51

De vijf voornaamste soorten onzinbanen • 1. Wat wachters doen • 2. Wat bullebakken doen • 3. Wat oplapwerkers doen • 4. Wat afvinkers doen • 5. Wat opzichters doen • Complexe, veelvormige onzinbanen • Iets over tweedelijns onzinbanen • Een laatste woord, en weer even terug naar de vraag: kun je zonder het te weten een onzinbaan hebben?

3. Waarom zijn mensen met een onzinbaan vaak ongelukkig? 87

(Psychologisch geweld, deel 1)

Een jongeman die een luizenbaantje kreeg maar de situatie toch niet aankon • De ervaring van schijn en doelloosheid die centraal staat in onzinbanen en het belang dat tegenwoordig wordt gehecht aan het ervaren van schijn en doelloosheid door de jeugd • Waarom zoveel van onze fundamentele aannames over menselijke motivatie onjuist lijken • Even kort over de geschiedenis van werkverschaffing en met name het idee dat je andermans tijd kunt kopen • De botsing tussen de moraliteit van tijd en natuurlijke werkritmes, en de wrevel die daardoor ontstaat

4. Hoe voelt het om een onzinbaan te hebben? 116

(Psychologisch geweld, deel 2)

Waarom het niet altijd zo erg is om een onzinbaan te hebben • Het ongelukkige gevoel van ambiguïteit en gedwongen schijn • Het ongelukkige gevoel dat je niet de oorzaak bent • Het ongelukkige gevoel dat je geen recht hebt op je eigen ellende • Het ongelukkige gevoel dat je weet dat je ellende veroorzaakt • Slot: de effecten van onzinbanen op de creativiteit van de mens en waarom pogingen tot creatief of politiek verzet tegen zinloze arbeid kunnen worden beschouwd als vorm van psychologische oorlogvoering

5. Waar komt die woekering van onzinbanen vandaan? 154

Een korte verhandeling over causaliteit en de aard van sociologische verklaring • Enkele opmerkingen over de rol van de overheid bij het scheppen en in stand houden van onzinbanen • Iets over bepaalde valse verklaringen voor de toename van onzinbanen • Waarom de financiële sector het schoolvoorbeeld is van het scheppen van onzinbanen • Enkele manieren waarop de huidige vorm van bestuurlijk feodalisme lijkt op het klassieke feodalisme, en manieren waarop dat niet het geval is • Hoe bestuurlijk feodalisme zich manifesteert in de creatieve sectoren door middel van een oneindige toename van bestuurlijke functies in het middenmanagement • Conclusie, met een korte terugblik op de vraag van de drie niveaus van causatie

6. Waarom maken we als maatschappij geen bezwaar tegen de groei van nutteloze werkgelegenheid? 197

De onmogelijkheid van het ontwikkelen van een absolute waardemeting • Hoe de meeste mensen in de hedendaagse maatschappij de notie accepteren van een maatschappelijke waarde die kan worden onderscheiden van economische waarde, zelfs als die zich niet makkelijk laat beschrijven • De omgekeerd evenredige relatie tussen maatschappelijke waarde van werk en wat je er waarschijnlijk voor wordt betaald • De theologische bron van onze houding ten opzichte van arbeid • De oorsprong van de Noord-Europese notie van betaalde arbeid als noodzaak voor de volledige vorming tot volwassen mens • Hoe het komt dat werk, met de opkomst van het kapitalisme, in veel delen van de maatschappij als een middel van maatschappelijke hervorming of uiteindelijk als een deugd op zich werd beschouwd, en hoe arbeiders daartegen in opstand kwamen door de arbeidswaardetheorie te omhelzen • De belangrijkste denkfout in de arbeidswaarde-

theorie naarmate die in de negentiende eeuw populair werd en hoe de kapitaaleigenaren die denkfout uitbuitten • Hoe werk in de loop van de twintigste eeuw steeds vaker primair werd gewaardeerd als een vorm van discipline en zelfopoffering

7. Wat zijn de politieke gevolgen van onzinbanen en kan er iets aan deze situatie worden gedaan? 246

Hoe de politieke cultuur onder bestuurlijk feodalisme wordt onderhouden door een evenwicht van irritaties • Hoe de huidige crisis inzake robotisering zich verhoudt tot het grotere probleem van onzinbanen • De politieke gevolgen van bullshitisatie en de daaropvolgende daling in productiviteit in de zorgende sector in verhouding tot de mogelijkheid van een opstand in de zorgende klassen • Het universeel basisinkomen als voorbeeld van een programma waarmee wordt begonnen om werk te scheiden van compensatie en een eind wordt gemaakt aan de in dit boek beschreven dilemma's

Dankwoord 285

Noten 287

Bibliografie 327

Over de auteur 335

Voorwoord

Gefeliciteerd! Je hebt een boek opengeslagen van een van de interessantste denkers van onze tijd. Je ziet hem misschien nooit op televisie en je leest ook zelden over hem in de kranten – maar als je kennismaakt met het denken van David Graeber zal je wereldbeeld al snel gaan wankelen.

II

Graeber brak door met zijn boek *Schuld: De eerste 5000 jaar*. Deze dikke pil verscheen kort na de financiële crisis van 2008 en legde beter uit dan de meeste economen wat er was misgegaan. Een paar jaar later publiceerde Graeber het essay ‘On the Phenomenon of Bullshit Jobs’, waar het boek dat je nu in handen hebt op is gebaseerd.

Het is misschien wel het beste essay dat ik de afgelopen tien jaar las.

Het talent van Graeber is dat hij je ogen opent voor dingen die, als je ze eenmaal ziet, zó logisch zijn dat je je afvraagt waarom je er ooit blind voor was. Neem het begrip ‘productiviteit’. Als je een econoom vraagt hoe je productiviteit meet, dan zal hij antwoorden dat je productiviteit samenhangt met de hoeveelheid geld die je verdient. Of preciezer: je productiviteit is wat je bijdraagt aan het bruto binnenlands product (bbp).

Maar wat zegt het gezonde verstand? De meeste mensen zullen denken dat productieve mensen ook iets nuttigs doen. Maar wat als mensen hun *eigen* werk niet nuttig vinden? Kunnen ze dan nog productief zijn?

Ziehier het grote taboe van onze tijd. We geven miljarden uit om onze slimste jongeren op te leiden tot bankiers, advocaten, consultants en noem maar op. Zij verdienen vervolgens de hoogste salarissen, ook al geven velen van hen zélf aan dat ze hun werk niet nuttig vinden. Of erger nog: schadelijk.

Toen ik begon met schrijven over ‘bullshit jobs’ kreeg ik, net als Graeber, heel wat bekentenissen opgestuurd, en dan met name van mensen

die op de Zuidas werken. Ik kan me nog een lezing voor een vooraanstaand organisatieadviesbureau herinneren waar bijna de helft van de jonge werknemers zei het eigen werk overbodig te vinden.

Eigenlijk is het de wereld op zijn kop. Het nuttigste, productiefste werk (zorgen voor onze kinderen, zorgen voor onze ouderen, vrijwilligerswerk) is maar al te vaak onbetaald, terwijl heel wat nutteloos werk (rapporten schrijven die niemand leest, e-mails sturen naar mensen aan wie je een hekel hebt, financiële producten verzinnen die niets bijdragen) uitstekend betaald.

12 Eén ding is zeker: dit is niet onvermijdelijk. Graeber maakt deel uit van een beweging die pleit voor een totaal andere economie en samenleving. Niet toevallig is hij – net als ik – een groot voorstander van het basisinkomen.

Mocht je daar nog nooit van hebben gehoord: het basisinkomen is een onvoorwaardelijke toelage voor iedereen. Het zou de mensen met de nuttigste banen (vuilnismannen, verplegers, leraren) veel meer onderhandelingsmacht geven. Een basisinkomen zou namelijk werken als een universele stakingskas, waardoor de lonen van deze werknemers zullen stijgen.

Mensen met een ‘bullshit job’ zullen daarentegen geen extra onderhandelingsmacht krijgen, omdat niemand het merkt als zij gaan staken. (In het boek *Waarom vuilnismannen meer verdienen dan bankiers* geef ik het voorbeeld van de enige staking van bankiers die ooit heeft plaatsgevonden, in 1970 in Ierland. Die staking duurde zes maanden, waarna de bankiers schoorvoetend weer aan het werk gingen.)

Hoe het ook zij: iedere maatschappelijke verandering begint met bewustzijn. Lees dit boek dus, van kaft tot kaft, en praat erover met je vrienden, familie, vage kennissen en iedereen die wil luisteren. Er is nog maar weinig onderzoek gedaan naar de precieze hoeveelheid ‘bullshit jobs’ in rijke landen, maar de eerste peilingen suggereren dat het om miljoenen mensen gaat.

Natuurlijk, er zal veel moed nodig zijn om uit de kast te komen, maar zoals iemand onlangs naar me twitterde:

‘Overigens heb ik zelf mijn adviseursbaantje een paar jaar geleden aan de wilgen gehangen na een presentatie van @rcbregman over bullshit jobs. Gewoon weer voor de klas (en nu dan schoolleider), wat een verademing was dat!’

Mocht je zelf ook twijfelen aan het nut van je werk, laat dit boek dan niet alleen je wereldbeeld veranderen. Laat het ook je leven op zijn kop zetten.

Rutger Bregman

Inleiding

Het fenomeen onzinbanen

In het voorjaar van 2013 heb ik onbedoeld een heel kleine internationale sensatie veroorzaakt.

15

Het begon allemaal toen ik werd gevraagd om een essay te schrijven voor een nieuw radicaal tijdschrift: *Strike!* De redacteur vroeg of ik nog iets provocerends had liggen wat elders waarschijnlijk niet zou worden gepubliceerd. Meestal zit ik toch al op een paar van dat soort ideeën te broeden, dus ik ging aan de slag en stuurde hem een kort stuk met als titel: 'Het fenomeen onzinbanen'.

Het essay was gebaseerd op een vermoeden. Iedereen kent wel van die mensen die een baan hebben waarin ze, zo op het oog, niet veel wezenlijks lijken uit te voeren: HR-consultants, communicatiecoördinatoren, pr-onderzoekers, financieel strategen, bedrijfsjuristen of het soort mensen (zeer bekend in academische kringen) die de hele tijd in commissies zitten om te vergaderen over het probleem dat er zoveel overbodige commissies bestaan. De lijst leek wel eindeloos. Stel nou, mijmerde ik, dat deze banen écht zinloos zijn, en dat de mensen die dit werk doen zich daarvan bewust zijn. Je komt vast wel eens mensen tegen die hun werk maar zinloos en overbodig lijken te vinden. Wat zou er funester voor het moreel kunnen zijn dan wanneer je in je volwassen leven vijf van de zeven dagen in de week wakker wordt om werk te doen dat naar jouw idee eigenlijk niet hoeft te worden gedaan, werk dat gewoon zonde is van de tijd of hulpmiddelen of dat zelfs een negatieve invloed heeft op de wereld? Zou dat geen vreselijk psychologisch leed veroorzaken in onze hele maatschappij? Maar als dat zo was, zou het leed zijn waar niemand ooit over praat. Er waren zat enquêtes gehouden over de vraag of mensen gelukkig zijn op hun werk. Maar geen enkele, voor zover ik wist, over de vraag of ze vonden dat hun baan wel bestaansrecht had.

Deze mogelijkheid, dat onze maatschappij vergeven is van de zinloze banen waarover niemand wil praten, leek niet eens zo onaanne-

16 melijk. Het onderwerp ‘werk’ zit vol taboes. Alleen al het feit dat de meeste mensen hun baan niet leuk vinden en graag een excuus hebben om thuis te blijven, wordt gezien als iets wat je niet op televisie mag toegeven, zeker niet op het journaal, hoewel het soms aan bod komt in documentaires en stand-upcomedy. Ik had ervaring met die taboes: ik werkte ooit als woordvoerder voor een activistengroep die van plan was om door middel van burgerlijke ongehoorzaamheid het verkeer in Washington plat te leggen als protest tegen een economische wereldtop. In de dagen voor de top kon je als iemand die eruitzag als een anarchist amper de straat op gaan zonder dat een vrolijke ambtenaar je aanschoot met de vraag of het echt waar was dat hij of zij die maandag niet naar het werk hoefde. Maar tegelijkertijd lukte het verslaggevers om ambtenaren voor de camera te krijgen – en het zou me niets verbazen als dat soms precies dezelfde ambtenaren waren – die vertelden hoe erg ze het zouden vinden als ze niet op hun werk konden komen. Ze wisten dat ze met dat verhaal waarschijnlijk op tv kwamen. Het lijkt wel alsof niemand openlijk durft te zeggen wat hij echt van dit soort dingen denkt.

Het was aannemelijk, maar ik wist het niet zeker. Ik heb dat stuk eigenlijk als een soort experiment geschreven. Ik was vooral benieuwd naar wat voor reacties het zou oproepen.

Dit is het artikel dat ik voor het nummer van augustus 2013 schreef:

Het fenomeen onzinbanen

In 1930 voorspelde John Maynard Keynes dat de technologie nog voor het einde van die eeuw zo ver zou zijn ontwikkeld dat in landen als Groot-Brittannië of de Verenigde Staten een vijftienurige werkweek zou zijn ingevoerd. We hebben alle reden om aan te nemen dat hij gelijk had. Technologisch gezien zou dat best hebben moeten lukken. En toch is het er niet van gekomen. In plaats daarvan is de technologie vooral ingezet om manieren te bedenken om ons juist meer te laten werken. Om dat te bereiken moesten er banen worden geschapen die in feite zinloos zijn. Grote groepen mensen, vooral in Europa en Noord-Amerika, voeren hun hele werkzame leven lang taken uit waarvan zij heimelijk vinden dat die niet hoeven te worden uitgevoerd. De morele en psychologische schade die deze situatie aanricht, is enorm. Het is een litteken op onze collectieve ziel. Toch rept vrijwel niemand erover.

Waarom is het door Keynes beloofde Utopia, waarnaar we in de jaren zestig nog reikhalzend uitkeken, er nooit gekomen? Het standaardant-

woord daarop luidt vandaag de dag dat hij geen rekening had gehouden met de enorme toename van het consumentisme. Toen we konden kiezen tussen minder uren werken of meer speeltjes en pleziertjes, kozen we massaal voor dat laatste. Daar zit een mooie moraliteit in, maar als je er zelfs maar kort over nadenkt, weet je dat dit niet waar kan zijn. We zien inderdaad al sinds de jaren twintig een oneindige variatie aan nieuwe banen en industrieën ontstaan, maar slechts weinige daarvan hebben ook maar iets te maken met de productie en distributie van sushi, iPhones of dure sportschoenen.

Om welke nieuwe banen gaat het dan precies? Een recent rapport over de werkgelegenheid in de vs van 1910 tot 2000 geeft ons een duidelijk beeld. In de loop van de vorige eeuw is het aantal mensen dat werkzaam was in de huishouding, de industrie en de agrarische sector drastisch gedaald. Tegelijkertijd is het aantal 'professionals en medewerkers op het gebied van management, administratie, sales en dienstverlening' verdrievoudigd, een toename 'van een kwart van de beroepsbevolking naar driekwart'. Met andere woorden: productiegerichte beroepen zijn, precies zoals voorspeld, grotendeels weggeautomatiseerd. (Zelfs als je industriële arbeiders wereldwijd meetelt, inclusief de zwoegende massa's in India en China, vormen zij lang niet zo'n groot percentage van de wereldbevolking als voorheen.)

17

De gigantische daling in arbeidsuren leidde er niet toe dat de wereldbevolking nu alle tijd had om zich bezig te houden met hun eigen projecten, pleziertjes, visies en ideeën. In plaats daarvan is er sprake geweest van een gigantische groei, niet zozeer van de 'dienstensector' als wel van de administratieve sector, met volledig nieuwe bedrijfstakken zoals financiële dienstverlening of telemarketing, en van de ongekende expansie van sectoren als ondernemingsrecht, onderwijs- en zorgadministratie, personeelszaken en public relations. En daarin zijn nog niet eens al die mensen meegerekend die werken in de administratie, techniek en beveiliging van deze sectoren, en ook niet het hele scala aan dienstverlenende beroepen (hondenuitlaters, 24-uurspizzabezorgers) die alleen bestaan omdat alle andere werknemers zoveel tijd kwijt zijn aan die andere beroepen.

Dat zijn wat ik wil noemen *bullshit jobs*: onzinbanen.

Het lijkt wel alsof er iemand bezig is om zinloze banen te bedenken, enkel en alleen om ons allemaal aan het werk te houden. En dat is het rare van deze zaak. Dit is precies wat er in het kapitalisme níét hoort te gebeuren. Natuurlijk, in de oude inefficiënte socialistische staten als de Sovjet-Unie, waar werkgelegenheid werd gezien als een recht en een heilige plicht, verzon het systeem net zoveel banen als er nodig waren.

(Daarom kwamen er in de Sovjet-warenhuizen drie medewerkers aan te pas om een stuk vlees te verkopen.) Maar dat is uiteraard juist het soort probleem dat de marktwerking hoort op te lossen. Het laatste wat een op winst gerichte onderneming zal doen, is geld uitgeven aan werknemers die ze niet echt nodig hebben. Dat is althans de economische theorie. En toch is dat op de een of andere manier precies wat er gebeurt.

18 Terwijl grote bedrijven zich bezighouden met meedogenloze afslankrondes, komen de ontslagen en zwaardere arbeidslasten stevast neer op de klasse die toch al alle dingen maakt, vervoert, herstelt en onderhoudt. Als gevolg van een vreemde chemische reactie die niemand goed kan uitleggen, lijkt het aantal betaalde pennenlikkers uiteindelijk alleen maar toe te nemen. Bovendien werken steeds meer werknemers, eigenlijk net zoals Sovjet-arbeiders, op papier veertig tot vijftig uur per week, maar verrichten ze in werkelijkheid maar vijftien uur effectieve arbeid, precies zoals Keynes had voorspeld. De rest van hun tijd besteden ze aan het organiseren of bijwonen van motivatieseminars, het bijwerken van hun Facebookprofiel of het downloaden van televisieseries.

De oplossing is overduidelijk niet economisch van aard, maar moreel en politiek. De heersende klasse heeft ontdekt dat een gelukkige en productieve bevolking met veel vrije tijd een dodelijk gevaar vormt. (Denk maar eens aan wat er gebeurde toen die situatie in de jaren zestig bijna werd bereikt.) En het gevoel dat werk een morele waarde op zich is en dat iemand die niet bereid is om zich tijdens het merendeel van zijn dag over te geven aan een of andere intense arbeidsdiscipline niets verdient, komt hun aan de andere kant buitengewoon goed uit.

Toen ik ooit stilstond bij de schijnbaar oneindige groei van de administratieve rompslomp op Britse universiteiten, zag ik voor me hoe de hel eruit zou kunnen zien. De hel is een verzameling individuen die het grootste deel van hun tijd doorbrengen met werk dat ze niet leuk vinden en waar ze niet bijster goed in zijn. Stel bijvoorbeeld dat ze zijn aangenomen omdat ze uitstekende meubelmakers zijn, en dan ontdekken ze dat ze voornamelijk worden geacht vis te bakken. Dat is ook nog eens een taak die niet echt nodig is, althans, er is maar een beperkte voorraad vis die moet worden gebakken. Toch raken ze stuk voor stuk zo geïrriteerd door de gedachte dat sommige collega's misschien meer tijd besteden aan meubels maken en zich aan hun verantwoordelijkheden van de visbakkerij onttrekken, dat er al snel bergen met onbruikbare, slecht gebakken vis ontstaan in de meubelmakerij, en dat niemand zich meer met iets anders bezighoudt.

Volgens mij is dat een vrij accurate beschrijving van de morele dynamiek in onze economie.